

R E C E N Z I J A

Mykolas Römeris. *Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji – 1919 m. birželio 20-oji*, sud. B. Makauskas ir R. Miknys, vert. V. Grigaitienė, Vilnius: Versus Aureus, 2007, 487 p.

Mykolas Pijus Paskalis Römeris (1880–1945), profesionalus teisininkas, teisės studijas baigęs Peterburgo imperatoriškoje teisės mokykloje, studijavęs Krokuvos universitete, politikos mokslų kursą išklausęs to meto pasaulinio garso laisvojoje politinių mokslų mokykloje Paryžiuje, nuo pat savo profesinės karjeros pradžios pasirodė kaip plačių interesų, neeilinio intelektualinio potencialo asmenybė. Augęs ir brendęs lenkų kultūrinėje aplinkoje, M. Römeris anksti apsisprendė ginti lietuvių tautos interesus, jos teisę į valstybingumą, neatsiribodamas nuo savo lenkiškumo. Tokia laikysena to meto M. Römerio aplinkoje nebuvo įprasta. Po studijų į Vilnių grįžęs jaunas teisininkas aktyviai įsitraukė į visuomeninę ir publicistinę veiklą, propagavo buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautų bendradarbiavimo idėją, pasisakydamas už lenkų bendruomenės paramą lietuvių tautinio atgimimo judėjimui. Turėjo didžiulį autoritetą tiek tarp lenkų, tiek tarp lietuvių, bendravo su žmonėmis, sprendusiais to meto Lietuvos ir Lenkijos likimą. Atkūrus Lietuvos valstybę, buvo rezgiami Vilniaus ir Vilniaus krašto inkorporavimo planai į taip pat ką tik atkurtą Lenkiją. Varšuvoje iš pradžių tikėtasi suderinti lietuvių ir lenkų pozicijas šiuo klausimu. Derybininko pareigos buvo pavestos M. Römeriui.

Lietuvių istoriografijoje su M. Römerio vardu siejama Lietuvos konstitucinės teisės bei lietuvių tautinio atgimimo raidos tyrimų genezė. XX a. pradžioje išėjusi M. Römerio studija¹ iki šiol tyrėjų yra vertinama dėl konceptualių įžvalgų. Universiteto profesorius, Kauno universiteto rektorius prisidėjo prie Lietuvos teisininkų ugdymo. Tačiau ne vien akademiniais tektais ar pedagogine veikla M. Römeris paliko ženklų pėdsaką Lietuvos istorijoje. Tarpukariu M. Römeris porą kartų sėkmingai atstovavo Lietuvai Hagos tribunole (1932 ir 1938–1939) tarptautinį atgarsį turėjusiose bylose, įnešdamas svarų indėlį į tarpukario Lietuvos diplomatinės istoriją.

Pastaraisiais dešimtmečiais M. Römerio asmenybė ir veikla sulaukė tiek lietuvių, tiek lenkų tyrėjų dėmesio². M. Römerio „Dienoraštis“ mokslininkams buvo žinomas. Lenkų istorikas, kelių leidimų sulaukusios „Lietuvos istorijos“ lenkų kalba autorius Jerzy's Ochmański bene pirmasis 7-ojo dešimtmečio antroje pusėje paskelbė ištraukas iš šio informatyvaus šaltinio³. Po kelerių

¹ M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów, 1908; Beveik po šimtmečio studija išversta į lietuvių kalbą: M. Römeris, *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, vert. Ž. Norkūnas, Vilnius, 2005.

² Be strausnių mokslo periodiniuose ir plačiai visuomenei skirtuose leidiniuose, XX a. paskutiniuoju dešimtmečiu išleistas dėmesio vertos monografinės studijos: J. Sawicki, *Michał Römer i problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń, 1998; J. Sawicki, *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos*, Vilnius, 1999; Z. Solak, *Między Polską i Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, Kraków, 2004; M. Maksimaitis, *Mykolas Römeris – Lietuvos sūnus*, Vilnius, 2006.

³ J. Ochmański, *Zapiski Michała Römera o rewolucji październikowej, Materiały i studia z okresu 1914–1939*, t. 12, Warszawa, 1967, s. 265–273; J. Ochmański, *Kulisy wyprawy wileńskiej Piłsudskiego 1919 r., Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały*, Warszawa, 1968, t. 3, s. 65–78.

metų „Dienoraščio“ fragmentai paskelbti ir lietuvių spaudoje⁴. Rankraščio mokslinė vertė neabejota, tačiau ištiesai šaltinio publikuoti neskubėta. Viena iš priežasčių – įspūdinga rankraščio apimtis. Šiuo metu Lietuvos mokslų akademijos ir Vilniaus universiteto bibliotekų fonduose saugoma keturiasdešimt M. Römerio „Dienoraščio“ tomų, rašytų 1911–1945 metais. Braižas ir neretai gana chaotiškai sugrūstos teksto eilutės (apsisprendęs vienos dienos įrašui skirti vieną lapą, M. Römeris preciziškai to laikėsi) akivaizdžiai rodė, kad vien rankraščio iššifravimas yra nemenkas iššūkis net ir gerai laikotarpi išmanančiam tyrėjui.

1998 m. profesoriaus Juliuszo Bardacho vadovaujama lietuvių ir lenkų istorikų darbo grupė (Rimantas Miknys, Bronius Makauskas, Jan Sawicki, Jan Jurkiewicz, Zbigniew Solak, Krzysztof Tarka) ėmėsi parengti M. Römerio „Dienoraštį“ publikavimui. Sutarta, jog dešifruotas rankraštis originalo kalba bus leidžiamas Lenkijoje, o Lietuvoje – į lietuvių kalbą išverstas tekstas. 2007 m. pabaigoje „Versus Aureus“ leidykla išleido solidų, skoningai apipavidalintą tomą (nurodoma, jog ketinama išleisti keturis) – į lietuvių kalbą išverstą dalį rankraščio. Skaitytojui pateikiamas vienerių metų M. Römerio „Dienoraštis“, apimantis laikotarpį nuo 1918 birželio 13-osios iki 1919 birželio 20-osios. Tai neeilinis dėmesio vertas lietuvių istoriografijos leidinys – tiek dėl autoriaus asmenybės, tiek dėl jo puslapiuose užfiksuotų politinių bei visuomeninių laikotarpio įvykių bei asmenybių vertinimų, pagaliau, sodrių to meto kasdienio gyvenimo realių.

Leidinį sudarė Bronius Makauskas ir Rimantas Miknys, dvišalės M. Römerio „Dienoraščio“ tyrėjų grupės nariai ir jos steigimo iniciatoriai, nuo pat pradžių aktyviai įsitraukę į rankraščio dešifravimą, parengę publikavimui didžiąją dalį originalaus teksto. Sudarytojai ledinio „Pratarmėje“ nurodo, jog „publikacija skirta ne tik mokslininkams (politikos, kultūros, diplomatijos tyrinėtojams, sociopsichologams, literatūros istorijos tyrinėtojams), bet ir mokytojams, dėstytojams, studentams, moksleiviams“ (p. VIII). Ta aplinkybė, kad siūloma naudotis ne originaliu tekstu, verčia suklusti, bet kartu ir leidžia tikėtis itin kvalifikuoto teksto pristatymo bei profesionalaus vertimo. Leidinyje yra keliasdešimties puslapių R. Miknio „Įvadas“ (p. IX–XLVII). Jame vienas geriausių M. Römerio kūrybinio palikimo žinovų, daugybės tekstų, analizuojančių jo politines bei visuomenines pažiūras (spausdintų Lietuvos ir Lenkijos mokslo leidiniuose), autorius glaustai aptaria pagrindinius biografijos faktus, pagrįstai dėmesį sutelkdamas į M. Römerio propaguotą koncepciją apibūdinimą. R. Miknys išvalgiai pristato M. Römerio pažiūras, jo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą susiformavusias nuostatas projektuojamo Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo atžvilgiu, akcentuodamas, jog „<...> M. Römeris kalbos ir kultūros požiūriu buvo vienas iš tų sulenkėjusių buvusios LDK bajorijos atstovų, kurie laikėsi valstybinio ir kultūrinio senosios LDK atskirumo nuo Lenkijos karalystės principų, nepraradę LDK piliečio savimonės ir liko lietuvišiais istorine (politine) prasme“ (p. XXIV).

„Įvade“ aiškinama, jog apsisprendimą publikuoti šį kaip reta kompaktišką šaltinį ne nuo pradžios, t. y. ne nuo 1911 m., lėmė pragmatiniai sumetimai: atsižvelgiant į šios dienos aktualijas, pasirinkti „<...> patys „karščiausi“ Lietuvos ir Lenkijos, kaip visuomenių ir kaip valstybių, santykių metai“, viliantis, jog bus atkreiptas visuomenės dėmesys ir atsiras galimybė skelbti likusius rankraščio tomus (p. XVI). Publikuojami du, 25 ir 26, „Dienoraščių“ tomai, esantys Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje. Diskutuotina, žinoma, ar tikslinga buvo teikti prioritetą pragmatiniams siekiams ir ignoruojant rankraščio chronologiją taip „suardyti“ jo struktūrą, juolab kad šiuo požiūriu M. Römerio „Dienoraštis“ taip pat yra unikalus: autorius rašė kiekvieną dieną, nepaisydamas, ar tądien nutiko kas

⁴ V. Martinkėnas, M. Römeris ir jo dienoraštis, *Kultūros barai*, 1976, Nr. 10, p. 53–60.

nors svarbaus. Tad neretai vienos dienos įvykiai „iššęsimi“ per kelias dienas ir pateikiama nuosekli jų raida (žinoma, jeigu tai veiksmai ar faktai, kurių autorius laikė svarbiu).

„Įvade“ pateikiama žinių apie pačių rankraščių istoriją, publikuojamas „Dienoraščio“ deponavimo Kultūros muziejuje 1924 m. aktas (p. XI–XII) (šie rankraščių tomai dabar yra Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos nuosavybė) bei 1964 m. sutartis dėl dalies rankraščių tomų perdavimo Vilniaus universiteto bibliotekai (p. XIII–XIV), glaustai aptariamai rankraščiai, esantys Tautinės bibliotekos Varšuvoje fonduose (p. XVI).

Skelbiamą „Dienoraščio“ dalį M. Römeris rašė eidamas taikos teisėjo Kiolne, vėliau apygardos teisėjo Lomžoje pareigas. 1919 m. balandžio mėnesį jam buvo pavesta vykti į Kauną ir pristatyti Lietuvos vyriausybei J. Pilsudskio planus dėl sąjungos su Lenkija. Iš įrašų „Dienoraštyje“ aiškėja, jog tarpininko misijos M. Römeris ėmėsi be entuziazmo, iš pat pradžių skeptiškai vertindamas J. Pilsudskio programą. Nuo kovo pabaigos iš Varšuvos aktyviai raginamas neatidėlioti kelionės 1919 m. balandžio 2 d. rašė: „<...> Ten Varšuvoje Pilsudskio aplinkoje, matyt, nekantraujama ir norima mane kuo skubiau į Lietuvą išsiųsti. Aš tuo tarpu nesiveržiu ir juo daugiau apmąstau, juo daugiau turiu tai kelionei ir visai tai aferai nenoro. Iš tikrųjų geriau būtų nemerkti į tai rankų. Nujaučiu, kad toji kelionė ir kalbos su lietuviais ne tik kad bus tuščios, bet turės net neigiamų padarinių <...>“ (p. 346). Šie nuogaustavimai pasiteisino su kaupu. Kaune susitikęs su Stanislovu Narutavičiumi, Steponu Kairiu, Jonu Vileišiu, Petru Leonu M. Römeris išdėstė J. Pilsudskio programą, tačiau buvo priverstas konstatuoti pasikeitusias aplinkybes, dėl kurių ši programa apskritai neįgyvendinama. Atkreiptinas dėmesys į M. Römerio gebėjimą įvertinti situaciją ir įžvalgius komentarus. Jau po susitikimo birželio 17 d. M. Römeris „Dienoraštyje“ rašė: „Prieš Kalėdas Lietuvos valstybė, kurią kūrė Taryba, buvo fikcija. Už vokiškosios okupacijos ribų buvo tabula rasa, valstybinės organizacijos požiūriu buvo tuštuma. Bet jau dabar yra atliktas stebėtinai darbas. Yra visa administracija. Kuriami visi valstybinių funkcijų įstaigų skyriai, svarbiausia yra auganti kariuomenė <...> Šitai, regis, pernelyg menkai įvertino Pilsudskis ir visi mes Varšuvoje“ (p. 368).

Skelbiamuose M. Römerio „Dienoraščio“ tomuose vyrauja politikos motyvai, nors nevengiama ir asmeninių išgyvenimų bei vietovių aprašymų (p. XLIV). Skaitant M. Römerio „Dienoraščio“ dalį į akis krenta nedažnas dėstymo būdas: autorius fiksuoja savo asmeninius išgyvenimus, neretai intymius dalykus, kurie labiau tiktų privačiam dienoraščiui, ir čia pat natūraliai pereina prie to meto politinės situacijos vertinimų. Visuomeniniai motyvai vienareikšmiškai nustelbia (bent jau paskelbtoje dalyje) asmeniškumus. Įtakos tam galėjo turėti paties M. Römerio nuostata savo „Dienoraščio“ atžvilgiu. Tiek iš „Įvade“ cituojamo 1915 m. įrašo (p. IX), tiek iš aptarto M. Römerio požiūrio akivaizdu, kad jis pirmasis įvertino savo „Dienoraštį“ kaip epochos dokumentą. Ta aplinkybė, kad jau 1924 m. deponuodamas rankraštį Kultūros muziejuje sutartyje įrašo punktą apie tai, kad praėjus 25 metams po jo mirties bus galima laisvai naudotis „<...> rankraščiais savo nuožiūra ir mokslo bei kultūros tikslams“ (p. XI), leidžia manyti, kad „Dienoraštį“ rašė tikėdamasis, jog jis bus skaitomas ir nagrinėjamas kaip svarbus gilesnės laikotarpio analizės ir pažinimo šaltinis. Gerai suprato savo asmenybės vertę, neabejojo esąs „<...> ryški individualybė, peraugusi šablonus“ (p. IX). Gali būti, kad teigdamas, jog jo dvasios raida yra reikšmingas studijų objektas, neklydo ir publikuotas „Dienoraštis“ atkreips į tai ir psichologų dėmesį.

Akivaizdu, kad skelbiamas „Dienoraščio“ rankraštis vertas tiek įvairių sričių tyrėjų, tiek ir mokslinių aspiracijų neturinčių, bet istorija ar iškilų istorinių asmenybių gyvenimu besidominčių skaitytojų dėmesio. Tačiau lietuviškai skaitantiems pateikta „Dienoraščio“ versija,

kad ir kaip paradoksaliai tai skamba, deja, labai nutolusi nuo originalo. M. Römerio stiliaus ir žodyno tikrai skurdžiu nepavadinsi. „Dienoraštį“ rašė eruditas, gebėjęs ir mėgęs dėstyti savo mintis raštu. Tuo tarpu skaitant lietuvišką vertimą tikrai neatrodo, jog teksto autorius yra plunksną valdyti įgudęs intelektualas. Vyrauja pažodinis vertimas, dažnai nelietuviška sakinių konstrukcija. Pasitaiko žodžių ir sąvokų, kurie lietuvių kalboje turi kitą reikšmę. Antai, jeigu sakinyje „<...> įeiti galima tik per virtuvės laiptus, kitos įeigos nėra“ (p. 294) galima spėti, kad „įeiga“ čia yra „įėjimas“, tai frazė „Kelis kartus šmėktelėjo ji man prieš akis vaikštyneje, bet kad vaikštinėjo su viena kita mergina, nedrįsau prie jos prieiti <...>“ (p. 409) vargu ar bus suprasta. Neaiškūs ir žodžiai „sanklostą“ sakinyje „Nors per Šaulį sanklostų siūlas, kuris rodėsi man Kaune nutrūkęs, dar kažkiek driekiasi, tačiau jo sėkme netikiu“ (p. 383–384), „išsileidau“ – „Baigus šį darbą išsileidau pas Aukščiausiojo Teismo pirminką p. Szednickį“ (p. 284), „dieta“ – „Tiems pasiryžėliams mokame po 30 markių dietos per dieną ir gražiname kelionės išlaidas“ (p. 227). Kai kurie terminai, atrodo, versti visiškai nesigilinus į jų reikšmę, pvz., „Būsime su juo butpinigių kaimynais“ (p. 212); „Štai taip ir praeina mano pobūvis Vilniuje“ (p. 197) (iš konteksto aiškėja, kad „pobūvis“ čia anaip tol ne „pasilinksminimas“); „<...> labai jis bijo klierikų agitacijos kataliko advokato naudai prieš žydą“ (p. 13) bei „Kol kas Goldbergas buvo sunerimęs dėl galimos konkurencijos, bijodamas ne tiek profesinių Liso kvalifikacijų, į kurias nekreipia dėmesio, kiek klerkų agitacijos“ (p. 44). Galima spėti, kad žodžius „klerikas“ ir „klerkas“ čia reikėtų keisti terminu „klerikalas“. Nepaisoma ir nusistovėjusios istorinių terminų vertimo į lietuvių kalbą tvarkos. XIX a. Rusijos imperijoje atsidūrusios buvusios LDK žemės buvo suskirstytos į apskritis, o ne į pavietus (p. XX, XXI). Bajorams vadovavo ne „maršalka“ (p. XXI), bet bajorų vadovas, arba bajorvedis. Buvusios Abiejų Tautų Respublikos pavadinimą taip pat įprasta versti, o ne transkribuoti (p. 71, 153, 487). Peršasi prielaida, kad tekstą kalbiniu atžvilgiu tvarkiusieji neturėjo galimybių nuosekliai perskaityti vertimą ir deramai suredaguoti visą tekstą.

Iš rankraščio publikavimo principų, sudarytojų trumpai aptartų „Pratarmėje“, galima spręsti, jog sudarytojai lengvų kelių tikrai neketino ieškoti. Antai teigiama, jog „<...> išlaikomi originalo rašymo metu naudoti lietuviški terminai, sąvokos, pavadinimai ir vietovardžiai. Lenkiški – transkribuojami, skliausteliuose įrašant originalią versiją prie pirmojo paminėjimo“ (p. VIII). M. Römeris „Dienoraštį“ rašė lenkų kalba. Ar tai reikėtų, kad verčiant užsimota išlaikyti XX a. pirmųjų dešimtmečių lietuvių kalbos žodyną? Įprasta, jog terminai ir sąvokos yra verčiami į kitą kalbą. Kas kita – vietovardžiai ir pavardės, kuriuos galima (o neretai būtina) transkribuoti. Pavardžių rašyba, deja, netvarkyta pagal sudarytojų „Pratarmėje“ deklaruotus principus. Tiek pavardės, tiek vardai neretai transkribuoti prasielkiant su lietuvių kalbos rašyba (pvz., „Kłottas“, p. 313, 320). Be to, pavardžių rodyklėje nurodyta forma ne visada sutampa su tekste vartojamomis (pvz., „Šapyro Ruža“ (p. 480), tekste – „Šapiro (Szapiro) (p. 233, 243, 269); „Kovalčikuvna (Kowalczykówna) (p. 474), tekste – „Kovalčikova“ (p. 130); „Riomeris“ (p. 205, išnaša Nr. 216) etc.). Visiškai neaišku, kuo remtasi verčiant ir transkribuojant vietovardžius. Akivaizdu, kad enciklopedinis Mokslo ir enciklopedijų leidybos instituto išleistas žodynas⁵, kuriame pateiktos specialistų sunormintos vietovardžių formos, ignoruotas. Žinoma, vertėjos teisė rinktis (o gal tai leidyklos nuostata?), bet tokiu atveju tikslinga būtų buvę tai nurodyti.

Tekstas su profesionaliai parengtais dalykiniais komentarais, tačiau, deja, liko sąvokų, kurias būtina paaiškinti. Viena iš tokių – M. Römerio vartotas „Baltosios Rusios“ terminas. Pasitaiko išnašose supainiotų dalykinių komentarų (pvz., p. 348–349, 387), tad gal sąvokos

⁵ *Pasaulio vietovardžiai. Europa*, Vilnius, 2006 (antrasis leidimas).

„Baltoji Rusia“ paaiškinimas paprasčiausiai „iškrito“? Archeografinių paaiškinimų – vienas kitas. Gal todėl jie neišskirti kitu žymėjimu (pvz., p. 156 etc.).

Leidinį labai pagyvina išmoningai parinktos iliustracijos. Juolab kad pasirūpinta paskelbti mažiau žinomas (kai kurias, atrodo, pirmąkart) informatyvias ir tekste aprašomas asmenis ar vietas iliustruojančias nuotraukas. Visos jos su atitinkama metrika. Pateiktas ir iliustracijų sąrašas (p. 469–470), tačiau čia kažkodėl pakartoti metrikos duomenys, nenurodant, kokiame šios knygos puslapyje yra ta ar kita nuotrauka.

Konceptualus įvadas, teksto komentarai ir profesionaliai parinktos iliustracijos, taip pat nepriekaištingas knygos apipavidalinimas akivaizdžiai disonuoja su tekstu, t. y. su lietuviška jo versija. Sudarytojų apsisprendimas skelbti tikrai rankraščio vertimą ir optimistinę nuostata, kad juo galės pasikliauti tyrėjai, šiuo konkrečiu atveju ne visiškai pasiteisino. Kita vertus, vertimas visada yra tik interpretacija ir negali pakeisti originalo.

Aldona PRAŠMANTAITĖ
Lietuvos istorijos institutas